शोध निर्देशक : रोमनाथ आचार्य
पद : उप-प्राध्यापक

साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभागको
स्नातकोत्तर तह दास्रो वर्षको दशौँ पत्रको
प्रयोजनको लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सम्झना संग्रौला
शैक्षिक वर्ष २०७०/०७१
कक्षा रोल नं. १३
त्रि.वि.द.नं.९-२-१-१०१-२०१०
परीक्षा रोल नं.:१०१०१
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग
इलाम २०७४

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली विभाग इलाम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामका विद्यार्थी **श्री सम्झना संग्रौला**ले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति : **हस्ताक्षर**

१. सरिता निरौला ....
उप-प्राध्यापक
विभागीय प्रमुख

२. रोमनाथ आचार्य ....
उप-प्राध्यापक
शोधनिर्देशक

३. डिल्लीप्रसाद दुवाडी ....
सह-प्राध्यापक
वाह्य परीक्षक

मितिः २०७४/१२/३०
(इ.स. १३ अप्रिल २०१८)

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तरतह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि शोधार्थी **सम्झना संग्रौलाले साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन** मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तरको प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोधपत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग समक्ष सिफारीश गर्दछु ।

....

(शोधनिर्देशक)
रोमनाथ आचार्य
उप-प्राध्यापक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग, इलाम

मितिः २०७४/१२/२२

सन् २०१८/०४/०५

कृतज्ञताज्ञापन

साहसी आमा, वेसहरा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्र (Nep. ५४०-१) को प्रयोजनको निम्ति आदरणीय गुरु उप प्राध्यापक श्री रोमनाथ आचार्यज्यूको निर्देशनमा तयार गरेकी हुँ । आफ्नो व्यस्त समयका बीचमा पनि शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्ण निर्देशन एवम् ज्ञानवर्द्धक सल्लाह र सुझावका साथ सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरुप्रति कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधशीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर गर्नुहुने पूर्व विभागीय प्रमुख सहप्रा. रामप्रसाद गुरागाई तथा नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलामप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस प्रशासन इलाम र पुस्तकालय कर्मचारी वर्गहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय आवश्यक सल्लाह सुझाव तथा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराएर महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्नु हुने आदरणीय शोधनायक रामप्रकाश समथिङप्रति कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयारीका लागि हरेक ठाउँमा व्यस्तताका बाबजुद पनि सहयोग गर्ने मित्र राजकुमार पन्थाकप्रति विशेष कृतज्ञ छु ।

मेरो अध्ययनको यस समयमा अहोरात्र माया, प्रेरणा, हौसला साथै सम्पूर्ण जिम्मेवारी पूरा गर्नु हुने मेरा बाबा आमा र परिवारप्रति ऋणी छु । यस्तै शोधपत्र तयारीका लागि टाइपिङ गर्ने भाइ सुमन संग्रौला साथै व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने दिदी सिर्जना संग्रौलाप्रति आभारी छु । यस्तै अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनु हुने साथीहरू र गुरुहरूप्रति कृतज्ञ छु । यस शोधकार्यलाई शुद्ध एवम् स्पस्टसँग टङ्कन तथा प्रिन्टआउट गरी सहयोग गर्ने आइसफ्ट कम्प्यूटर सेन्टर, इलामका जनक रेग्मीलाई धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०७४/१२/२२
इ.सं. : ५ अप्रिल २०१८

शोधार्थी
सम्झना संग्रौला
क्याम्पस क्रमाङ्क : १३
परीक्षा रोल नं. : १०१०१
महेन्द्ररत्न क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभाग
(२०७४)

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत **साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदभित्रका मूल शीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यक उप शीर्षकहरू राखेर अध्ययन गरिएको छ ।

२०४९ बाट प्रवेश गरी निरन्तर साहित्यमा लागेका समथिङले नेपाली उपन्यास विधामा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । उनले नेपाली साहित्यमा बहु विधामा कलम चलाएर नेपाली समाजमा हुने अन्याय अत्यचार, सामाजिक विसङ्गतिको चिरफार गर्दै सभ्य समाज निर्माणको लागि आवह्‌न गरेका छन् ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय शीर्षक रहेको छ । शोधपत्रको शीर्षक, शोधप्रयोजन, समस्याकथन, शोधकार्यको उदेश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व रउपयोगिता, सीमाङ्कन, शोधविधि, र शोधत्रको रूपरेखा जस्ता शीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा रामप्रकाश समथिङको संक्षिप्त औपन्यासिक परिचय मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा समथिङको संक्षिप्त जीवनी, र व्यक्तित्व कृति विवरण, साहित्यिक यात्राको चरणहरू र उनको मूख्य औपन्यासिक प्रवृतिहरू उल्लेख गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा उपन्यासका सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा उपन्यासको संक्षिप्त परिचय, व्युत्पति, उपन्यासको परिभाषा, विधागत स्वरूप, विकासक्रम, प्रवृति, उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण, तत्त्वहरू, उपन्यासको अन्य विधासँगको सम्बन्ध, आदिको चर्चा गरिएको छ ।

चौंथो परिच्छेदमा **साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन** मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा विषय प्रवेश, साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । प्रवृतिगत आधारमा रामप्रकाश समथिङका औपन्यासिक प्रवृतिहरू आदिको चर्चा गरिएको छ ।

पाचौँ परिच्छेदमा उपसंहार एवम् निष्कर्ष मूल शीर्षक दिएर अघिल्ला परिच्छेदहरूमा अध्ययन गरिएका विषयवस्तु र सामग्रीलाई सारांशको रूपमा चर्चा गर्दै समथिङ सामाजिक उपन्यासकार हुन भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको छ ।

यसप्रकार लामो समयदेखि साहित्य सेवामा लागि परेका समथिङ वहुविधामा कलम चलाउने प्रतिभा हुन् । यसमध्ये उनको उपन्यास विधा मुख्य रहेको छ । उनले आफ्ना उपन्यास मार्फत समाजमा रहेका साँस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक, प्रशासनिक विसङ्गतिका माध्यमबाट समाज सुधारको चेतनालाई अभिव्यञ्जित गरेका छन् । यी विकृति विसङ्गति जन्माउने तत्त्वलाई निर्मूल पार्दै सभ्य समाजको निर्माण गर्नु पर्ने चेतना उनका आख्यानले प्रस्तुत गरेको छ । उनका २२ उपन्यास मध्ये ३ उपन्यास साहसी आमा, वेसहारा, जित्यामा समाजमा घट्ने विभिन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नारी समस्या, मजदुरको समस्या, सामाजिक असमानता, आर्थिक समस्या आदिलाई सफल रूपमा प्रस्तुत गर्दै सामाजिक उपन्यासकार बन्न सफल भएका छन् ।

चिन्हको प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

...	केही अंश छोडिएको
()	कोष्ठक चिन्ह
' '/" "	उद्धरण
/	र, वा
-	योजक चिन्ह
*	परिच्छेद समाप्त

संक्षिप्त रूप	**पूर्ण रूप**
स्व.	स्वर्गीय
आर.पी.	रामप्रसाद
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
एस. एल.सी.	स्कुल लिभइन सार्टिफिकेट
वि.स.	विक्रम सम्वत्
डा.	डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
संस्क.	संस्करण

विषयसूची

शीर्षक **पेज नं.**

प्रथम परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधप्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ शोधको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	४
१.७ प्राककल्पना	४
१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.९ सामाग्री संकलन विधि	५
१.१० शोधविधि	५
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा	५
१.१२ सारांश	६

दोस्रो परिच्छेद

साहित्यकार रामप्रकाश समथिङको संक्षिप्त औपन्यासिक परिचय

२.१ रामप्रकाश समथिङको संक्षिप्त जीवनी	८
२.२ उपन्यासकार रामप्रकाश समथिङको व्यक्तित्वका पक्षहरू	१०
२.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	११
२.२.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व	१४
२.३ साहित्यकार रामप्रकाश समथिङका कृति विवरण	१७
२.४ रामप्रकाश समथिङको साहित्यिक यात्रा	१९
२.४.१ साहित्य सिर्जना प्रभाव र प्रेरणा	१९
२.४.१.१ प्रथम चरण	२०
२.४.१.२ द्वितीय चरण	२१

२.४.१.३ तृतीय चरण २३
२.४.२ समथिङका औपन्यासिक प्रवृति २५
२.४.३ सारांश २६

तेस्रो परिच्छेद

उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन

३.१ संक्षिप्त परिचय २८
३.२ उपन्यासको व्युत्पति २९
३.३ उपन्यासको परिभाषा ३०
३.३.१ शब्दकोषहरूले दिइएको परिभाषा ३०
३.३.२ विभिन्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्वानहरूले दिइएको परिभाषा ३१
३.४ उपन्यासको विधागत स्वरूप ३३
३.५ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम ३४
३.५.१ प्राथमिक काल ३५
३.५.२ माध्यमिक काल ३६
३.५.३ आधुनिक काल ३८
३.५.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा ३९
३.५.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा ४०
३.५.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा ४१
३.५.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा ४२
३.५.३.५ मनोविश्लेषणात्मक धारा ४३
३.५.३.६ विसङ्गतिवादी धारा ४३
३.५.३.७ अस्तित्ववादी धारा ४४
३.५.३.८ समाजवादी यथार्थवादी धारा ४५
३.५.३.९ नवचेतनामूलक/उत्तर आधुनिक धारा ४६
३.६ उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण ४७
३.६.१ विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४७
३.६.२ कथानकका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ५०

३.६.३ शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ५१
३.६.४ विचारका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ५२
३.६.५ आयाम वा आकारका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ५६
३.७ उपन्यासका तत्त्वहरू ५७
३.७.१ कथानक ५७
३.७.२ चरित्र ५८
३.७.३ परिवेश ५८
३.७.४ उदेश्य ५९
३.७.५ दृष्टिविन्दु ५९
३.७.६ भाषाशैलीय विन्यास ६०
३.८ उपन्याससँग अन्य साहित्यिक विधाको सम्बन्ध ६१
३.८.६ सारांश ६६

चौंथो परिच्छेद

साहसी आमा, वेसहारा, जित्या उपन्यासको तत्त्वगत आधारमा अध्ययन

४.१ विषयप्रवेश ६८
४.२ 'साहसी आमा' उपन्यासको विश्लेषण ६८
४.२.१ 'साहसी आमा' उपन्यासको कथानक ६८
४.२.२ 'साहसी आमा' उपन्यासमा चरित्रचित्रण ७१
४.२.३ 'साहसी आमा' उपन्यासमा परिवेश ७५
४.२.४ 'साहसी आमा' उपन्यासको उद्वेश्य ७७
४.२.५ 'साहसी आमा' उपन्यासमा भाषाशैली ७८
४.२.६ 'साहसी आमा' उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ७९
४.२.७ 'साहसी आमा' उपन्यासको निष्कर्ष ७९
४.३ 'वेसहारा' उपन्यासको विश्लेषण ७९
४.३.१ 'वेसहारा' उपन्यासको कथानक ७९
४.३.२ 'वेसहारा' उपन्यासमा चरित्रचित्रण ८२
४.३.३ 'वेसहारा' उपन्यासको उदेश्य ८५

४.३.४ 'वेसहारा' उपन्यासमा परिवेश ८६
४.३.५ 'वेसहारा' उपन्यासमा भाषाशैली ८७
४.३.६ 'वेसहारा' उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ८८
४.३.७'वेसहारा' उपन्यासको निष्कर्ष ८८
४.४ 'जित्या' उपन्यासको विश्लेषण ८९
४.४.१ 'जित्या' उपन्यासको कथावस्तु ८९
४.४.२ 'जित्या' उपन्यासमा चरित्रचित्रण ९२
४.४.३ 'जित्या' उपन्यासको उदेश्य ९४
४.४.४ 'जित्या' उपन्यासमा परिवेश ९५
४.४.५ 'जित्या' उपन्यासमा भाषाशैली ९६
४.४.६ 'जित्या' उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ९७
४.४.७'जित्या' उपन्यासको निष्कर्ष ९८
४.५ प्रवृतिका आधारमा रामप्रकाश समथिङका औपन्यासिक प्रवृतिहरूको अध्ययन ९८
४.५.१ समथिङका औपन्यासिक प्रवृतिहरू ९८
४.५.१.१ सामाजिक यथार्थवादी ९८
४.५.१.२ मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी ९९
४.५.१.३ आलोचनात्मक यथार्थवादी ९९
४.५.१.४ विसङ्गतिवादी उपन्यासकार १००
४.५.१.५ आञ्चलिकता १००
४.५.१.६ वर्गीय पात्रको प्रयोग १००
४.५.१.७ प्रगतिशीलता १०१
४.५.१.८ भय र त्रासको प्रस्तुति १०१
४.५.१.९ सरल भाषाशैलीको प्रयोग १०१
४.५.१.१० सारांश १०२

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार एवम् निष्कर्ष १०४